

ЕТНОГРАФІЯ СЛОВАЧЧИНИ У ПЕРІОД НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ

Павло ЛЕНЬО

Умовно розвиток етнографії словаків можна поділити на декілька етапів. Перший (раціоналістично-просвітницький) — від появи перших етнографічних знань у працях краєзнавчого характеру в середині XVIII ст., — до виділення етнографії в окрему дисципліну в 20-х роках XIX ст. Для цього періоду було характерним нагромадження етнографічних знань, поступове окреслення об'єкту етнографії, що в результаті привело до необхідності оформлення її як окремої науки¹ на початку доби національного відродження словаків.

Другий етап, що має назву романтичний², тривав у Словаччині до 1880-х років і для нього типовим було помітне звуження кола інтересів етнографів спочатку до усної народної творчості, а пізніше до міфів. Таке становище зумовлювали різні причини й, зокрема, прагнення сприяти збереженню індивідуальності словаків від загрози асиміляції в умовах національного гноблення в багатоетнічній імперії Габсбургів. Негативним було те, що етнографія в своєму розвитку прийшла до тривалого застою.

Наступний етап починається у 80-х роках XIX ст. і його можна назвати початком критичного розвитку, періодом плюралізму в науці. Активізувалася діяльність збирачів народної творчості, розширюється коло інтересів етнографів, починають проводитись виставки народної культури, створюються осередки науки, наприклад, Музейне товариство словацьке. На зміну романтичній школі прийшов позитивізм, хоча наслідки романтизму ще довго давалися взнаки. Розвиток набув значних обертів і характеризувався зростанням активності діячів науки, особливо після того, як Словаччина й Чехія здобули незалежність з-під влади угорців та австрійців. У цей період виходить більше критичних студій. Об'єкт науки трактується більш широко, але від різних європейських шкіл запозичується і безоглядно застосовується методика досліджень, що призвело до методологічного хаосу, який у принципі не був подоланий до середини XX ст. Також невирішеним залишилося питання створення центру, який би координував розвиток науки. Типовим

було також те, що в цей час фольклористика як наука майже не розвивалася³. Цей період тривав до Другої світової війни.

Четвертий період починається після Другої світової війни, коли, озброївшись методом історизму, етнографічна наука здобула спеціалізовану установу в системі Словацької Академії наук — Інститут етнографії. Цей відрізок часу знаменував нові віяння в науці — професіоналізацію етнографії та фольклористики, початок теоретичного осмислення здобутків науки.⁴ Етнографія поступово трансформується в етнологію. Основним завданням на початку даного етапу було — організаційний розвиток науки, а щодо планів, то пріоритетним напрямком вважалося вивчення культури словацького села, яке до середини XX ст. майже не відчуло впливу урбанізації та розвитку промисловості. З початку 60-х років актуальними стали нові проблеми, оскільки індустріалізація та ріст міського населення вже активно впливали на традиційну культуру словаків.⁵ Разом з тим в цей період, а особливо в повоєнне десятиліття, у зв'язку з надмірною ідеологізацією суспільного та державного життя, в науці спостерігається ряд негативних явищ. До таких можна віднести поступовий спад інтересу словацької етнографії до багатьох питань і спрямування її розвитку в бік сфери інтересів чеської науки, яка, в свою чергу, орієнтувалася на радянську етнографію. (Яскравим прикладом є вихід у 1952 році спеціалізованого щорічника Інституту етнографії Словацької Академії наук *Narodopisny sbornik*, повністю присвяченого здобуткам радянських вчених)⁶. Показовим також є XV з'їзд комуністичної партії ЧССР, який, поміж іншого, приділив увагу суспільствознавчим наукам. Тоді була висловлена вимога, щоб основним змістом дослідження стало питання будівництва соціалістичного суспільства. Концепція вивчення була орієнтована на зближення чеського та словацького народів. Для історичних, філософських та філологічних наук як базові поставлені завдання дослідження проблем розвитку та змін класової і соціальної структури суспільства ЧССР, способу життя особистості в умовах со-

ціалізму, формування соціалістичної людини.⁷ В результаті (хоча словацькі вчені брали участь у міжнародних конференціях, кілька з яких відбулися і в Празі та Братиславі) словацька етнографія займалася переважно вивченням традиційної культури населення Чехословаччини. Розвиваючись у дусі марксистської ідеології, яка накладала певні обмеження на тематику досліджень, наука випала з європейського контексту.

Останній, сучасний період розвитку етнографії розпочався із здобуттям Словаччиною незалежності. Поступово етнологія словаків позбавляється наслідків негативного впливу державної політики метрополії 1918 — 1992 років, яка ставила словацьку науку в тінь чеської. Проводяться дослідження культури словаків не тільки на батьківщині, а й за рубежом, звертається увага і на європейські та інші народи, тобто інтерес етнології виходить за межі Словаччини. І хоча наука має вагомі досягнення з часів здобуття словаками державності, залишається чимало проблем, успадкованих від попереднього періоду. Однією з таких є те, що багато вчених, відкинувши методологію історизму і не знайшовши нової, продовжують дослідження в дусі попередників, на словах заявляючи про те, що історизм себе вичерпав. Пропоновані ніби й нові питання, в основному залишаються переглядом старих, витлумачених все тими ж методами історизму, але дещо під іншим кутом зору. Про це свідчить тематика переважної більшості публікацій та етнографічних періодичних видань останніх років.⁸

У даній статті розглянемо перший та другий періоди історії словацької етнографії, а точніше, процес її становлення та початок розвитку як окремої науки. Хронологічно це приблизно 1760-1860 рр., коли Словаччина була у складі Австрійської, а пізніше Австро-Угорської імперії, що зумовило подвійне національне гноблення. Чому обрано саме такий відрізок часу? Щодо нижньої межі, то тут все досить зрозуміло — середина XVIII ст. — період пробудження національної свідомості словаків, початок національного відродження і, як результат, — зростання інтересу до творчості свого народу, поява перших етнографічних відомостей у літературі. Верхня межа підходить впритул до часу, коли етнографія Словаччини починає набирати обертів під впливом науки інших країн та ряду всеєвропейських чинників, як

то поширення принципів лібералізму та утвердження монархічного конституціоналізму, ріст масових народних заворушень. В рамках цього відрізка також буде і побіжний огляд розвитку словацько-українських культурних зв'язків.

Словаччина в цей період, як і більша частина слов'янських країн в імперії Габсбургів, мала, грубо кажучи, статус сировинного додатку. Інтелігенція була слабкою, без чітко оформлених політичних та культурних поглядів, місцева аристократія підтримувала офіційні кола. Певна річ, умови розвитку науки були вкрай важкими, оскільки австрійський уряд використовував не титульні етноси імперії в своїх інтересах, що не дозволяло їм співіснувати мирно. Коли під впливом просвітників стала розвиватися національна література, наука, преса, почалися національні заворушення в імперії, угорці, налякані висновком Гердера, що у них нема майбутнього в слов'янській Європі, почали активно проводити політику національної нетерпимості.⁹ Це вкрай негативно позначилося на Словаччині, де вплив мадяризації на освіту та міську інтелігенцію був особливо сильним, а хто ж мав тоді розвивати науку, як не представники інтелігенції? Ще скрутніше стало, коли була утворена Австро-Угорська імперія. Тут можна провести аналогію з розвитком етнографії в тогочасній Україні, де політика русифікації освіти та науки велася на державному рівні. Всі наукові праці виходили російською мовою, освіта теж була русифікована, українська мова вважалася діалектом, а розвиток офіційної етнографії не мав на меті служити інтересам українського етносу. У подібних умовах розвивалася в ті часи і словацька етнографія.

Історія етнографії Словаччини на рубежі XVIII та XIX ст. висвітлена у фундаментальних працях В. Урбанкової ("Pôčiatky slovenskej etnografie"¹⁰ та "Slovenska etnografia v 19 storoci (vyvoj nazorov na slovensky ľud)"¹¹), в яких вона розкриває період становлення та розвитку науки. У додатках до монографій дослідниця вмістила праці етнографів, які раніше не публікувалися і становлять для нас інтерес не лише у зв'язку з їх першою появою, але й тому, що у кількох рукописах йдеться про українців Закарпаття та Східної Словаччини. Крім книг Урбанкової, матеріали з історії словацької етнографії даного періоду містяться в працях таких вчених, як Горак¹², Мяртан,¹³ Пранда¹⁴ та деяких інших.

Елементи етнографічних знань у Словаччині з'являються вже в середині XVIII ст., хоча збір матеріалу носив спорадичний, випадковий характер. Становлення дисципліни почалося у 1780-1790 рр. внаслідок розвитку нових економічних відносин, освіченого абсолютизму (реформи Марії-Терези та Франца-Йосифа II), поширення ідей просвітників в Австрійській імперії Габсбургів, появи верстви інтелігенції та росту національної свідомості етносів імперії.

Під впливом просвітників (у першу чергу Монтеск'є) починаються краєзнавчо-господарські дослідження місцевостей імперії, щоб на основі здобутих знань виробити програми поліпшення становища людей. Такі праці містять перші непрямі етнографічні знання (переважно про матеріальну культуру), які розпорошені серед історичного, економічного та географічного матеріалу. У працях різних авторів, таких як С. Тешедіка "Der Landmann in Ungarn" (1784), М. Стайгла "Kratka řeč o vydelavani rol a louk" (1821)¹⁵ та ін. маємо також і перші відомості про українців-русинів, але їх згадували лише як складову частину місцевого населення. Слід відзначити, що перші етнографічні студії містили інформацію переважно про матеріальну культуру, тоді як у наступний період розвитку науки на перший план виходить вивчення культури духовної. (Навіть з проекту "Společnost přátel starožitnosti českých" кінця XIX ст. видно, наскільки широким є коло зацікавлення духовною культурою, на відміну від культури матеріальної.)¹⁶

Серед авторів цього періоду слід відзначити А. Бернолака (батька одного з варіантів словацької літературної мови, який був розроблений ним у кін. 80-х років XVIII ст.), Ю. Фандлі (1750-1811) (займався питаннями духовної культури) та ін. Цікавою є діяльність Ю. Рібая, який написав у 1793 році проект створення ученого товариства. Предметом його інтересів мав бути словацький народ, а в перспективі — інші слов'янські народи Угорщини. Дослідження мало вестися — з історичної та географічної сторін. В рамках цього повинна була приділятися увага матеріальній та духовній культурі словаків. Серед іншого цікавим був намір збирати відомості про ментальні особливості народу та децю інше. Його концепція етнографічного дослідження була новим на той час явищем і надовго випередила свій час та за-

дум був реалізований лише в другій половині XIX ст. зі створенням Матіці Словацької.¹⁷

Недоліком просвітницько-раціоналістичних праць було те, що автори надто категорично ставилися до народних вірувань, забобонів, як до таких, які заважають прогресивному розвитку народу. Пізніше таке ставлення змінилося більшою повагою до народних звичаїв. Особливо це проявилось в описах мандрівників та збирачів знань про природні багатства окремих земель (Д. Телекі, Х. Стернберг, А. Меднянський). Їхні праці становлять собою регіональні дослідження різних областей Словаччини. На поч. XIX ст. етнографічний матеріал у таких дослідників вже не розпорошений серед інших відомостей, а стає систематичним, з'являються окремі розділи, присвячені матеріальній, а подекуди і духовній культурі населення. Це, зазвичай, опис рідного народу, або етнічної спільноти, де автор жив довгий час. Значний інтерес викликають спроби описати інші народи цілої країни (наприклад Німеччини, Австрії та ін.). Насамперед це стосується праці А. Сідова "Poznamky z česty v r. 1827"¹⁸. Це геологічний опис, але автор подає матеріал і про народ, який для нього також є об'єктом наукового інтересу. Цьому присвячений окремий розділ, де матеріал про етнічні спільноти згруповано за географічним принципом. Найдетальніше Сідов дослідив культуру німців та словаків. Його цікавило походження етносу, фізичні дані представників різних етнічних спільнот, їх одяг, житло, побут. В тій частині праці, яка стосується опису населення центральних Карпат, є матеріал про обряд поховання у русинів, тобто українців.

Культура словаків була також об'єктом інтересів іноземних дослідників, жителів імперії Габсбургів — угорців, німців, австрійців ще з початку XVIII ст. В основному словаки розглядалися в контексті населення Угорщини. Однією з таких праць є "Етнографічно-географічна статистика Угорщини" німця Л. Біелека, яка вийшла 1837 року.¹⁹ Цікава його порівняльна характеристика стереотипів поведінки представників різних етносів Угорського королівства, яка відображала, на його думку, менталітет кожного. Так, наприклад, коли угорець чи словак хоче когось обдурити, тоді він його вихваляє; німець пропонує свої послуги; румун запевняє у своєму приятному ставленні; русин

намагається прикинутися дурнем; євреї обіцяє золоті гори, а циган жартує. Коли доходить до сварки, угорці б'ються до крові; німці погрожують і кричать; хорвати сваряться і проклинають; русини плюються; цигани дряпаються; румун здатен вбити, а євреї завжди тікає.²⁰

Така поверхова характеристика не зовсім відповідала дійсності, хоча і в ній були якісь зерна правди. Такого роду праці пізніше стали для місцевих етнографів одним із стимулів збирати матеріал, щоб виправити хибні стереотипи, які про них склалися.

Поступово нагромаджувалися етнографічні знання, що мали в своїй основі вже не лише суто прагматичний, економічний інтерес, але і потребу в задоволенні зростаючої національної свідомості словаків. Цінний етнографічний матеріал містили економіко-статистичні, а також географічні та демографічні описи. Вже працях С. Зіпсера "Zvolenska župa", Л. Бартоломеїдеса "Gemerska župa", А. Школки "Historicko-topograficky popis obce Mezobereny" наводиться чимало етнографічного матеріалу, розширюється предмет досліджень і навіть з'являються перші спроби розв'язати методологічно-теоретичні проблеми (наприклад методика праці з етнографічними даними).²¹ Особливістю праць кінця цього періоду було те, що критичний підхід попередників змінився констатацією фактів, що, з одного боку, було позитивним, оскільки не накладало на опрацьований матеріал відбиток особистості дослідника, а з іншого, зібраного матеріалу вистачало, щоб робити певні узагальнення.

На початок XIX ст. дослідження життя народу, праці, звичаїв стає самостійною дисципліною. Предмет етнографії та обсяг накопиченого матеріалу зросли настільки, що з'явилася потреба в наукових дефініціях та теоретичному узагальненні. Перші спроби у цьому напрямку зробив ще Ю. Рібай, але становлення етнографії як окремої науки в Словаччині пов'язують з іменем Я. Чапловича (1780-1847), автора численних наукових праць про культуру та побут всієї поліетнічної Угорщини. Саме у його працях, присвячених етнографії словаків, німців, циган, русинів, євреїв, дається визначення терміна етнографія, її предмета, понятійного апарату, методики опрацювання, документації та зберігання матеріалу. Саме тоді предмет етнографії розширився настільки, що майже відповідав колу інтересів

сучасної етнографічної науки. Одним із його визначень етнографії є наступне — це дисципліна, яка описує спільноти людей у всіх модифікаціях етнічної специфічності, які зумовлені та виражені їх існуванням, як народу.²²

Я. Чаплович відомий і своїми працями про русинів, які, на жаль, не опубліковані досі. Його інформатором при написанні окремої розвідки "Etnografia Rusinov", над якою він працював з 1825 до 1835 року, був уродженець Угорської Русі — І. Фогараші.²³ Чаплович вважав його основним консультантом при написанні етнографічного огляду українців Угорщини. Деякий матеріал про русинів він взяв і в інших дослідників, частину зібрав сам, оскільки щороку бував на Угорській Русі виконуючи обов'язки управителя маєтків родини Шенборнів з 1813 року до своєї смерті 1847 року.²⁴ Структура праці відображає широке коло його етнографічних зацікавлень. Вона поділяється на частини, у яких він розглядає проблеми етнічного походження русинів, їх фізичні особливості, ментальність, одяг, страви, заняття, звичаї і вірування. Він навіть подає назви різних локальних етнографічних груп Угорської Русі, як то верховинці, долиняни, смоляки, щоправда не висвітлюючи їх особливостей, даючи комплексний огляд культури та побуту русинів. Це, мабуть, перша іноземна ґрунтова етнографічна розвідка в історії Закарпатського краю, з якої ми довідуємося про українців тогочасної Угорщини. Цікаво, що у своїх працях він порівнював народи Угорщини між собою, намагаючись віднайти культурні відмінності між етносами, щоб їх диференціювати. Натомість Коллар, Шафарик та інші намагалися у своїх працях довести спільне походження слов'ян і закидали Чапловичу те, що він приділяв основну увагу дослідженню не слов'ян, а розпорошував увагу на всі народи Угорщини. Сьогодні ці закиди не можна вважати суттєвими, хоча дехто з сучасних авторів, наприклад, Урбанкова вказує на іншу хибу у поглядах Чапловича — він заперечував роль панівної верстви у процесі творення народної культури, вважаючи її стерильною.

Паралельно з діяльністю в 1820-х роках генерації пізніх просвітителів словацького, чеського та угорського походження (Хормаура, Гесперуса та ін.) і таких етнографів, як Меднянський, Дурікович, Бредетський, Чаплович,

яких вважають представниками доромантичного етапу розвитку словацької етнографії, про себе заявляли представники нової генерації, які зазнали впливу Гердера та Гегеля. В умовах австрійського та угорського гніту ріст національної свідомості виявлявся в зацікавленні народу своїм минулим, а також мовою, як диференційною ознакою. (Тут можна ще раз провести паралель з Україною, де відбувався подібний процес.) Наставав новий етап розвитку етнографічної науки в Словаччині — романтичний. Він характеризувався зростанням інтересу до усної народної творчості, в якій (особливо у пісні) дослідники шукали поетичний образ “народного духу”. Народною піснею збирачі цікавилися давно, — йдеться про просвітницько-раціональну генерацію Словаччини. Наприклад, просвітник Хормаур²⁵, який найбільш плідно працював у 1800-1820-х роках, зазначав, що пісня — це не лише гра слів та забавка люду, а мова народу і є найбільш правильним засобом вираження почуттів. Що вже й казати про нову генерацію, представники якої були натхнені працями Гердера, у яких він пророкував велике майбутнє слов'янським етносам. Це, в умовах національного гноблення в Австрійській імперії, стало для них поштовхом до збиральницько-дослідницької праці, а також, у свою чергу, сприяло зростанню національної свідомості. Народна пісня стала джерелом натхнення, новою естетикою, вона підтримала і дала новий поштовх літературній традиції в словацьких землях, яка перебувала в стані занепаду з початку XVII ст.²⁶, активізувала збиральницьку діяльність.

Під впливом романтизму на початку XIX ст. у різних куточках Європи виходять збірники пісень, серед яких стали подією пісні сербо-хорватські, опубліковані В. Караджичем; видання в 1822-1827 рр. у Чехії 3-х томів Челаковського, де були вміщені пісні слов'ян: чехів, словаків, хорватів і, чи не вперше за кордоном, українців. Хоча це була не єдина на той час збірка народних пісень чехів, моравців та словаків, але автор подав у коментарі інформацію про звичаї, культуру та минуле народів. Його збірник став наріжним каменем у фундаменті міжслов'янських фольклористичних зв'язків.²⁷ (В Російській імперії теж були опубліковані серед інших “Малороссийские песни”, “Голоса украинских песен” Максимо-

вича, в Галичині збірник Руської Трійці “Русалка Дністрова” та ін.) Почалася активна збиральницька діяльність і в Словаччині. Видатними представниками славистичної фольклористики були словаки Шафарик та Коллар, які у своїх працях поєднували фольклорний, історичний, етнографічний та лінгвістичний матеріал. На їх світогляд вплинули події, про які вище йшла мова, а також філософія Гердера. Їхня праця мала літературно-естетичний (Шафарик) та відродницько-романтичний (Коллар) вимір і своєю появою створила умови до виникнення пізніше нової течії, представники якої (Штур, Добшинський) були дослідниками явно нового світобачення та наукових інтересів. Коллар та Шафарик також фігурують в українсько-словацьких зв'язках, у культурній співпраці, і листуванні зі славістами Російської імперії (зокрема, І. Срезневським та О. Бодянським. Останній у своїх лекціях у Московському університеті з історії слов'янських мов та народної словесності мав розділ про її розвиток у Чехії та Словаччині).²⁸

Я. Коллар, на відміну від Чапловича, до поняття народ зараховував усі верстви. Так, в опублікованих у 1830 роках двотомних “Народних співанках” були вже пісні і вищих суспільних верств. Серед них вміщено й кілька пісень з Пряшівщини, які він називає русинсько-українськими.²⁹ Слід зауважити, що його погляди на націю, як на суспільство людей, об'єднаних однією мовою, звичаями, довгі десятиліття мали вплив на інтелігенцію слов'янських країн. Народні пісні, їх мовно-етнографічна специфіка стали доказом етнічної ідентичності та самобутності людей. Але попри свою позитивну роль інтерес до усної народної творчості відвернув увагу від комплексного дослідження національної культури в усіх її проявах (духовному і матеріальному). У 20—30-х рр. XIX ст. за Колларової участі вийшло кілька збірників народних пісень, над якими він працював разом з П. Шафариком, який ще в студентські роки вивчав фольклор та побут словаків, а також творчість західно-українських бойків і русинів, переселених Марією-Терезією в околиці Нового Саду. Свої матеріали про українців Шафарик опублікував у журналі “Časopis českého musea” 1837 року³⁰. Він відзначив мовно-естетичні особливості українських пісень, які поставив на перше місце

навіть перед сербо-хорватськими, що тоді вважалися, неперевершеним взірцем. У листі до Я. Коллара Шафарик писав: “Хто доживе, той здивується, коли й малоруси зберуть всі свої пісні”.³¹ Справжній бум спричинили дві його праці “Слов’янські старожитності” та “Слов’янська етнографія”. Це етнографічний, історичний аналіз мовно-словесного матеріалу, звичаїв та вірувань слов’ян, на основі якого автор проводить мовно-діалектологічний поділ та дає етнографічну карту слов’янських племен. Він звернув увагу не лише на естетичну, а й на мовно-етнографічну особливість народної пісні. В цих працях він доводить — пісні є доказом того, що народ є носієм древніх цінностей і має право на національну самобутність, він зберігач, носій і охоронець, а не пасивний рецептор культурних цінностей.

Склалося так, що свою наукову діяльність і активність чимало вчених-словаків присвятили переважно Чехії. Саме тоді (середина століття) у колах чеської та словацької інтелігенції народжувалась концепція єдиного чехословацького народу, яка набула чіткого формулювання у 1870-х роках. Можливо, на тому етапі історії для обох етнічних спільнот це був оптимальний спосіб існування та виживання в умовах гноблення, але пізніше чехи почали використовувати це в своїх політичних цілях, закриваючи очі на наукові факти, що засвідчували індивідуальність етносу словаків. (Тут знов-таки доречно провести аналогію зі становищем українців у Росії. Відомо, що представники української інтелігенції могли пробитися нагору переважно за рахунок втрати власної ідентичності.)

Незважаючи на те, що кращі умови для розвитку науки були у Чехії, у середині XIX ст. Словаччина може похвалитися творчістю представників так званої штурівської генерації. У 1827 році Шафарик написав програму створення товариства *Matica slovenska*, яка, крім поширення освіти та культури, мала б функції музею, тобто займалася б збиранням та зберіганням пам’яток народної культури.³² Його програму взяли за основу студенти Братіславського ліцею під керівництвом Л. Штура. Їх товариство ділилося на три секції: поетичну, філософську та історичну, з етнографічним відділом. Майже одразу товариство було заборонене, але воно знаменувало собою появу нової генерації дослідників, зацікавлених усною на-

родною творчістю, та збиранням фольклору, чому досі у Словаччині приділялося небагато уваги.³³ Визначним дослідником фольклору та засновником словацької літературної мови є вищезгаданий Л. Штур (1815-1856), який так само мав стосунки зі славістами Європи, у тому числі з російськими та українськими. В умовах росту мадяризації і початку національного руху словаків він дав ідеологічно-наукове обґрунтування необхідності існування нової літературної мови словаків. На той час у Словаччині існувало кілька варіантів писемної мови. Серед них основними були “бернолаковщина” за іменем її автора та “біблейщина”, тобто мова, яку вживали в церквах при богослужінні.³⁴ У кожній з них було своє коло побутування, тоді як в офіційному вжитку користувалися німецькою чи угорською мовами. З появою штурівського варіанту літературної мови, який набув у населення більшої популярності, ніж вищезгадані, з’явився ще один доказ національної самобутності та мовної самостійності словаків. Тут цікаво відзначити, що незважаючи на революційні, національні, антиавстрійські події в Угорщині середини XIX ст., а також на те, що деякі відомі угорці вважали уніфікацію поліетнічної імперії абсурдом, значна їх частина була проти визнання самобутності словаків, тобто не хотіли бачити їх рівноправним національним суб’єктом. Більше того, видатний революціонер та борець за свободу угорців Л. Кошут вважав Л. Штура першим ворогом Угорщини і планував його ліквідацію в державних інтересах угорців.³⁵

Повертаючись до Штура, зауважимо, що під його впливом народну культуру починають вважати статичною (законсервованою) тобто такою, яка не розвивається в даний час (середина XIX ст.), а на основі здобутків попередніх часів виконує функцію захисту народу від асиміляції. Дослідник вважав, що основною рисою, яка виявляється в народній пісні, є національна самосвідомість. Виходячи з цього, основна увага приділялася збиранню та вивченню усної народної творчості. Використовуючи порівняльно-історичний аналіз пісень, Штур у своєму збірнику “Про народні повісті й пісні племен слов’янських” доводить, що слов’янські народи формувались з 11 племен, серед яких окремо вирізняє словаків та малоросів.³⁶ У цьому він не погоджувався із Кол-

ларом та Шафариком, які вважали, що таких племен було чотири. У своєму збірнику він подав також низку українських пісень, яким відводив друге місце після сербохорватських, беручи за критерій, наскільки вони відображають самобутність слов'янського характеру. Він на 19 років раніше, ніж це було у Чехії, опублікував українську думу “Про втечу трьох братів з Азова” у перекладі Б. Носака-Незабудова, яку вважав рівною епічним Іліаді та Одиссеї. Штур писав, що німецьке мінезінгерство, “Пісня про Нібелунгів” цілковито не дорівнюється українському епосу.³⁷

Слід відзначити, що бездержавний статус України та Словаччини прямо впливав на висвітлення культури і побуту кожного народу, так само, як і на взаємозв'язки між ними. У середині XIX ст. в імперії Габсбургів був штучно створений бар'єр між словаками та русинами, який перешкодив взаємному пізнанню. Головну причину цього В. Гнатюк вбачав у тому, що словакам імпонувала могутність Росії, від якої вони чекали підтримки своїх потуг у визволенні від гніту австрійців та угорців. Саме тому вони не перекладають української літератури, надаючи перевагу навіть третьюрядним російським письменникам³⁸. І. Франко писав про те³⁹, що русофільська інтелігенція Словаччини не хоче навіть і слухати, щоб орієнтуватися на когось іншого, крім Росії, і наукові зв'язки в галузі етнографії та фольклористики пов'язують їх виключно з Росією. Слід зазначити, що схожа ситуація спостерігалася і на західноукраїнських землях, де була популярною течія москвофілів, представники якої мали значний вплив на громадську думку (наприклад, той же І. Верхратський в Галичині, О. Духнович на Закарпатті на інші). Та й Гнатюк зазначав, що українці майже нічого не знають про словаків, і не цікавляться ними, хоча обидва народи могли б повчитися один у одного.⁴⁰ Щодо українців Закарпаття, то тут більший вплив на розвиток етнографії мали угорські науковці, ніж словаки, які також значною мірою залежали від рівня розвитку науки в Угорщині.

Романтизм поступово відходив у минуле. Під його впливом було зібрано і опубліковано величезну кількість народних пісень, але на середину століття етнографія словаків призупинилася в своєму прогресі до 80-х років XIX ст., а щодо фольклористики, то явище

застою спостерігалось і в кінці століття. (На той час ці дві науки вже достатньо чітко розмежували сферу своїх інтересів, хоча професійних фахівців майже не було.) Почасті причини застою слід шукати в обмежувальній політиці австро-угорських урядових кіл. Прагнення до уніфікації держави є характерним для будь-якого титульного прошарку чи етносу. Не були винятком із цього правила і угорці, які шляхом державно-політичного компромісу в 1863 році отримали в імперії рівні з австрійцями права. Отримавши владу, вони почали на офіційному рівні вести політику обмежень нацменшин, на що австрійська корона, налякана подіями революції середини XIX ст., дивилася крізь пальці. При цьому романтизм, який впливав не лише на слов'янські народи, але і на всі інші в Європі зіграв подвійну роль. Завдяки йому було створене ядро словацької інтелігенції, яке багато зробило в боротьбі за національну самобутність і самовизначення.⁴¹ Але романтизмові в цілому притаманна заміна утилітарних стандартних принципів естетичними, а тому, хоча він і спричинився до пробудження національної самосвідомості ряду народів, саме з цієї причини він гальмував і фактично унеможлилював міжнародну співпрацю. Вважалося, що народ, наче велика родина, походить від спільних предків і йому притаманне своєрідне “чуття крові”⁴². Багато політиків під впливом романтизму свободу народів вважали чимось абсолютним, що і робило марними більшість спроб домовитись між етносами. Така сама ситуація спіткала і словаків. Угорці, як пануючий етнос, не йшли на співпрацю, а навпаки, щоб забезпечити собі розквіт всіляко обмежували нацменшини в мові, релігії, освіті. Політика мадяризації в кінцевому результаті мала призвести до поступового поглинання угорцями народів, які проживали на їх території. Словаки намагалися знайти вихід із становища шляхом вивчення свого минулого, в якому хотіли знайти підтвердження своєї самобутності. У пошуках національної ознаки, яку неможливо було б асимілювати, вони, природно, обмежилися дослідженням лише свого фольклорного матеріалу. В той час у Словаччині зростає вплив міфологічної школи, представники якої цю ознаку бачать насамперед в поганських уявленнях давнини. Як результат в 50 — поч. 70-х рр. XIX ст. з'являється низ-

ка праць, де пропонувались штучні конструкції неіснуючого словацького Олімпу (П. Гечко, Л. Реусс та інші)⁴³. Прагнучи обґрунтувати свої висновки, вони залучали ті факти, які їм були потрібні. Обмежуючись вивченням лише невеликого пласту свого матеріалу, фольклористика та етнографія в країні прийшли у своєму розвитку до закономірного застою і стагнації, коли тематика інтересів дослідників поступово продовжувала звужуватися, критичний підхід змінився спочатку на просту констатацію, а далі — на тенденційний підбір фактів, які були потрібні, щоб обґрунтувати певні конструкції. За той період у Словаччині майже не виходило досліджень, присвячених вивченню матеріальної культури та побуту населення. Поодинокі праці та заклики об'єктивно ставитися до досліджуваного матеріалу не були почуті. Крім цього, слабкість та несвідомість словацької інтелігенції, відсутність державного фінансування науки також не сприяли її розквіту. Всі потуги словаків аж до останньої чверті XIX ст. створити спеціалізовану установу типу етнографічного музею, який би координував збирання та вивчення матеріалу, нащотвхувався на ліквідаторську політику угорців, які, звинувативши науковців у політизації діяльності, могли на законних підставах припинити існування будь-якої словацької установи. Оскільки не було спеціалізованої установи, збирання та вивчення матеріалів, за рідкісним винятком, проводилося етнографами-аматорами, чий ентузіазм не міг компенсувати відсутності професіоналізму. Більшу частину етнографічних праць про матеріальну культуру словаків у цей період написали чехи, оскільки розвиток чеської етнографії, на відміну від словацької, не зазнав такого радикального впливу міфологічної школи, а романтизм, як і у Європі, вичерпав себе там значно швидше.

Деякі зміни сталися лише в роки створення та діяльності товариства Матіца Словенська (1863-1875). Проект створення товариства, яке б займалося збиранням матеріалів про культуру словацького народу, пропонував ще у XVIII ст. Ю. Рібай, але його задум реалізувався лише через 80 років. Під егідою Матіци проводилося збирання етнографічних матеріалів, у її періодичних виданнях виходили статті присвячені духовній, а іноді й матеріальній культурі. Але досить швидко вона припинила свою діяльність,

хоча встигла зробити багато корисного та спонукала кількох дослідників вийти на нові рубежі. У 1880 році вийшла фундаментальна праця П. Добшинського "Prostonarodne obyčaje, rovery a hry slovenskeho ľudu."⁴⁴, яка була першою після творів Я. Чапловича синтетичною працею з етнографії словаків. Її значення було таким, що вона і досі може вважатися підручником для вивчення вірувань та звичаїв. Саме у 1880-х роках етнографія словаків поступово виходить із кризи, починається новий етап її розвитку, як окремої науки, порушуються питання змістовності етнографічних досліджень, методів роботи, формується власний понятійний апарат науки.⁴⁵ З'являються і дослідження матеріальної культури, які були необхідні, щоб заповнити прогалини, які утворилися після стількох років вивчення лише усної народної творчості, а також знову виходять праці, присвячені дослідженню інших етносів. (Й. Л. Голубі "Zo Slovenska"⁴⁶, Г. К. Ваянський "Slovenska kultura"⁴⁷ та ін.) Проводяться виставки предметів народної культури, іде активна збирацька робота, виношується ідея створення центру, який би координував діяльність етнографів. Розширюється і зростає інтерес до різних проявів народної культури. З'являються науковці, яких цікавить матеріальна культура, в якій також вбачаються специфічні риси самобутності народу. Слідом за чехами (Немцовой, Коулом та іншими), які своїм прикладом та діяльністю в Словаччині спонукали словаків до всебічного вивчення традиційної культури, активно збирають і досліджують матеріал А. Кметь (засновник Словацького народного музею в Мартіні), який перший в імперії влаштував виставку народної вишивки у Відні в 1873 році.⁴⁸ Також відомий своєю діяльністю видатний представник словацької етнографії Л. Голубі. У своїй праці "Zo Slovenska"⁴⁹ він закликав до всебічного, комплексного дослідження не лише словацької культури, але і тих народів, з якими словакам доводиться межувати та жити по сусідству (українців, циган, румунів, німців, угорців).

Процес розвитку словацької етнографії дуже нагадує розвиток етнографії інших слов'янських народів того періоду, хоча йому властиві певні особливості. Перебуваючи в невідгідному становищі, словацька етнографія не досягла рівня розвитку чеської, але теж спромоглася виплекати кілька відомих представни-

ків науки, в першу чергу славістики. В XIX ст. етнографія словаків пройшла кілька етапів свого становлення і розвитку. Основними її завданнями на тому етапі історії Словаччини було знайти підтвердження етнічної індивідуальності словаків, щоб зберегти їх від асиміляції, сприяти росту національної свідомості. На жаль, ці потуги не мали значного впливу, оскільки інтелігенція була слабкою та мадяризованою, чеських дослідників словацької культури було більше, ніж своїх власних, що в результаті сприяло поширенню теорії єдиного чехословацького народу з чим у XX ст. словаки мали значні проблеми.

Оскільки дана тема слабо висвітлена у вітчизняному народознавстві і містить у собі чимало запитань та “білих плям”, доцільно продовжувати її розгляд.

Київ

Список використаної літератури

1. *Urbankova V.* Počiatky slovenskej etnografie. — Bratislava, 1970. — S. 101.
2. *Горак Ю.* Чешская этнография и ее европейское значение. — Прага, 1946. — С. 3.
3. *Podolak J.* Desat rokov slovenskeho narodopisu (1945-1955) // *Slovensky narodopis*, 1956. Ročník III, číslo 4.
4. *Пранда А.* Некоторые аспекты изучения современной народной культуры в ЧССР // *Этнография в странах социализма*. — М., 1978. — С. 288.
5. *Фойтик К.* Основные проблемы чехословацкой этнографии и фольклористики // *СЭ*. 1967. — № 4.
6. *Narodopisny sbornik SAV*. 1951.— № X.
7. *Podolak J.* Ciele a doterajšie výsledky etnografického vyskumu zatopovej oblasti Hornej Cirohy v okrese Humenne // *Etnograficky vyskum zatopovej oblasti Hornej Cirohy v okrese Humenne*. — Košice, 1980. — S. 9.
8. *Slovensky narodopis*. 1995-2003 роки.
9. *Исламов М. И.* Исторические условия и предпосылки зарождения национального движения в Венгерском королевстве // *Сб. ст. Л. Штур и его время (к 175-летию с дня рождения)*. — М., 1992. — С. 7-15.
10. *Urbankova V.* Počiatky slovenskej etnografie. — Bratislava, 1970.
11. *Urbankova V.* Slovenska etnografia v 19. storoci (vyvoj nazorov na slovensky ľud). — Martin, 1987.
12. *Горак Ю.* Чешская этнография и ее европейское значение. — Прага, 1946.
13. *Mjartan Jan.* Holubi ako narodopisec // *Jozef L'udovit Holubi Narodopisne prace*. — Bratislava, 1958.
14. *Пранда А.* К некоторым вопросам теории изучения народной культуры // *СЭ*. — 1969.— № 4.
15. *Urbankova V.* Počiatky slovenskej etnografie. — Bratislava, 1970. — S. 15-101.
16. *Mjartan Jan.* Holubi ako narodopisec // *Jozef L'udovit Holubi Narodopisne prace*. — Bratislava, 1958. — S. 58.
17. *Urbankova V.* Počiatky slovenskej etnografie. — Bratislava, 1970. — S. 36.
18. *Urbankova V.* Počiatky slovenskej etnografie. — Bratislava, 1970. — S. 52, 169-174.
19. *Urbankova V.* Slovenska etnografia v 19. storoci (vyvoj nazorov na slovensky ľud). — Martin, 1987. — S. 252.
20. *Jozef L'udovit Holubi.* Narodopisne prace. — Bratislava, 1958. — S. 80.
21. *Urbankova V.* Počiatky slovenskej etnografie. — Bratislava, 1970.
22. *Там само*. — С. 361.
23. *Мушинка М.* До історії збирання українського фольклору в Східній Словаччині // *Науковий збірник музею української культури в Свиднику*. Т. 1. — Пряшів, 1965. — С. 186.
24. *Urbankova V.* Počiatky slovenskej etnografie. — Bratislava, 1970. — S.122, 136.
25. *Urbankova V.* Počiatky slovenskej etnografie. — Bratislava, 1970. — S. 108.
26. *Горак Ю.* Чешская этнография и ее европейское значение. — Прага, 1946. — С. 2-3.
27. *Слов'янська фольклористика*. (нариси розвитку матеріали). — К., 1988. — С. 44-45.
28. *Там само*. — С. 90.
29. *Гайдай М. М.* Чехословацько-українські взаємини в сучасній фольклористиці (1918-1960). — К., 1963. — С. 4.
30. *Там само*. — С. 3.
31. *Молнар М.* Зустрічі культур // *Зб. статей*. — Братіслава, 1980. — С. 157.
32. *Polonec Andrej.* Vznik a vyvoj narodopisneho muzejnictva na Slovensku // *Narodopisna Praca v muzeax na Slovensku*. — Martin, 1966. — S. 7.
33. *Там само*. — С. 8.
34. *К роцітком slovenskeho narodneho obrodenia*. — Bratislava, 1964.
35. *Исламов М. И.* Исторические условия и предпосылки зарождения национального движения в Венгерском королевстве // *Сб. ст. Л. Штур и его время (к 175-летию с дня рождения)*. — М., 1992. — С. 7-15.
36. *Смирнов Л. Н.* Вклад Л. Штура в формирование словацкого языка // *Сб. ст. Л. Штур и его время (к 175-летию с дня рождения)*. — М., 1992. — С. 7-15.
37. *Молнар М.* Зустрічі культур // *Зб. статей*. — Братіслава, 1980. — С. 159.
38. *Мушинка М.* Volodymyr Hnatuk a slovensko // *Slavistika. Narodopis*. — Bratislava, 1970. — S. 26.
39. *Слов'янська фольклористика*. (нариси розвитку, матеріали). — К., 1988. — С. 217.
40. *Мушинка М.* Volodymyr Hnatuk a slovensko // *Slavistika. Narodopis*. — Bratislava, 1970. — S. 26.
41. *Tradicie lidove kultury v zivote socialisticke spoločnosti*. — Brno, 1974. — С. 3-8.
42. *Рассел Б.* Історія західної філософії. — К., 1995. — С.563-571.
43. *Urbankova V.* Slovenska etnografia v 19. storoci (vyvoj nazorov na slovensky ľud). — Martin, 1987. — S. 213-218.
44. *Там само*. — С. 215.
45. *Там само*.
46. *Jozef L'udovit Holubi.* Narodopisne prace. — Bratislava, 1958.
47. *Urbankova V.* Slovenska etnografia v 19. storoci (vyvoj nazorov na slovensky ľud). — Martin, 1987. — S. 244.
48. *Горак Ю.* Чешская этнография и ее европейское значение. — Прага, 1946. — С. 9-12.
49. *Jozef L'udovit Holubi.* Narodopisne prace. — Bratislava, 1958.

This article is an overlook of the Slovak ethnography from the first ethnographical knowledge of the 18th Century to the creation of the ethnography as a scholarly discipline and then Slovak ethnography in the 19th Century. The author is mentioning the fact that Slovak ethnography never been in the status of Czech Ethnography for instance but succeeded to create some great scholars and ideas. Main goal of Slovak ethnography of the 19th Century was to found proves of the ethnical individuality of Slovaks in order to prevent them from assimilation.